

АРАП ПЕТРА ВЕЛИКОГО

Міцною волею Петра

Перебудована Росія.

М. Язиков

РОЗДІЛ I

Я в Парижі:

Я жить почав, не дихать лиш.

Дмитрієв.

Журнал подорожнього.

Серед молодих людей, відряджених Петром Великим до чужих країв для засвоєння знань, потрібних державі перетвореній, був його хрещеник, арап Ібрагім. Він учився в паризькій військовій школі, випущений був капітаном артилерії, відзначився в іспанській війні і, тяжко поранений, повернувся до Парижа. Імператор серед широкосяжних своїх трудів не переставав довідуватись про свого улюбленця і завжди діставав похвальні відгуки про його успіхи і поведінку. Петро був дуже ним задоволений і не раз кликав його в Росію, але Ібрагім не поспішав. Він відмовлявся різними причинами — то раною, то бажанням удосконалити свої знання, то нестачею в грошах, і Петро ставився поблажливо до його прохань, просив його дбати про своє здоров'я, дякував за ревність у науці і, вкрай ощадливий у власних своїх витратах, не шкодував для нього своєї казни, додаючи до червінців батьківські поради та застережливі настанови.

За свідченням усіх історичних записок, ніщо не могло зрівнятися з вільною легковажністю, безумством і розкошами французів того часу. Останні роки царювання Людовіка XIV, ознаменовані суворою побожністю двору, поважністю і пристойністю, не залишили ніяких слідів. Герцог Орлеанський, поєднуючи численні блискучі властивості з пороками всякого роду, на нещастя, не мав і тіні лицемірства. Оргії Пале-Рояля не були таємницею для Парижа; приклад був заразливий. На той час з'явився Law*; жадібність до грошей поєдналась із прагненням насолоди і розваги; маєтки зникали; моральність загибала; французи сміялись і розраховували, і держава розпадалась під грайливі приспиви сатиричних водевілів.

Тимчасом товариства являли собою картину дуже цікаву. Освіченість і потреба веселитись зблизили всі стани. Багатство, люб'язність, слава, таланти, навіть дивацтво, усе, що давало поживу цікавості чи обіцяло насолоду, було прийняте з однаковою прихильністю. Література, вченість і філософія залишали тихий свій кабінет і з'являлись у колі великого світу догоджати моді, керуючи її поглядами. Жінки царювали, але вже не вимагали обожування. Поверхова чемність заступила глибоку пошану. Витівки герцога Рішельє, Алквіада новітніх Афін, належать історії і дають уявлення про звичаї цього часу.

Temps fortune, marque par la licence,

Ou la folie, agitant son grelot,

D'un pied leger parcourt toute la France,

Ou nul mortel ne daigne etre devot,

Ou l'on fait tout excepte penitance *.

Поява Ібрагіма, його зовнішність, освіченість і природний розум викликали в Парижі загальну увагу. Всі дами хотіли бачити в себе le

negre du czar * і ловили його навперейми; регент запрошував його не раз на свої веселі вечори; він був присутній на вечерях, оживлених молодістю Аруета і старістю Шольє, розмовами Монтеск'є і Фонтенеля; не пропускав жодного балу, жодного свята, жодної першої вистави і віддавався загальному вихореві з усім запалом своїх літ і своєї породи. Але не тільки думка змінити ці розваги, ці блискучі забави на сувору простоту Петербурзького двору жахала Ібрагіма. Інші, міцніші пута прив'язували його до Парижа. Молодий африканець кохав.

Графиня Д., уже не з першому цвіті літ, славилася ще своєю красою. 17-ти років, коли виходила вона з монастиря, віддали її за чоловіка, якого вона не встигла покохати і який пізніше ніколи про те не турбувався. Поговір приписував їй коханців, але за поблажливим законом світу вона мала добре їм я, бо не можна було закинути їй яку-небудь смішну чи спокусливу пригоду. Дім її був наймодніший. У неї збиралось краще паризьке товариство. Ібрагіма представив їй Молодий Мервіль, якого взагалі вважали за останнього її коханця, що і намагався він дати відчутти всіма способами.

Графиня прийняла Ібрагіма ввічливо, але без якоїсь особливої уваги: це полестило йому. Звичайно дивились на молодого негра як на чудо, оточували його, осипали привітаннями й запитаннями, і ця цікавість, хоч і прикрита удаваною прихильністю, ображала його самолюбство. Солодка увага жінок, майже єдина мета наших зусиль, не тільки не тішила його серця, але навіть сповнювала гіркотою і обуренням. Він почував, що він для них зразок якогось рідкого звіра, створіння особливого, чужого, випадково перенесеного у світ, що не має з ним нічого спільного. Він навіть заздрихав людям, яких ніхто не помічав, і вважав їх нікчемність за благо.

Думка, що природа не створила його для взаємної пристрасті, звільнила його від самовпевненості і домагань самолюбства, що надавало виключної принади поведженню його з жінками. Розмова його була проста й поважна; він сподобався графині Д., якій набридли вічні жарти і тонкі натяки французьких дотепів. Ібрагім часто бував у неї.

Помалу вона звикла до зовнішності молодого негра і навіть стала знаходити щось приємне в цій кучерявій голові, що чорніла серед пудрених париків її вітальні. (Ібрагім був поранений у голову і замість парика носив пов'язку.) йому було 27 років від роду; він був високий і стрункий, і не одна красуня задивлялась на нього з почуттям більш прихильним, ніж звичайна цікавість; але упереджений Ібрагім або нічого не помічав, або бачив саме кокетування. Коли ж погляди його зустрічалися з поглядами графині, недовірливість його зникала, її очі вказували таку милу добродушність, її поводження з ним було таке просте, таке невимушене, що неможливо було в ній запідозрювати й тіні кокетування чи глузливості.

Кохання не спадало йому на думку,— а вже бачити графиню кожного дня було для нього необхідністю. Він скрізь шукав зустрічі, і зустріч з нею здавалася йому кожного разу несподіваною ласкою неба. Графиня, раніш ніж він сам, угадала його почуття. Що не кажи, а кохання без надій і вимог зворушує серце жіноче вірніше від усяких розрахунків спокуси. В присутності Ібрагіма графиня стежила за всіма його рухами, прислухалась до всіх його слів; без нього вона замислювалась і впадала в звичайну свою неуважність... Мервіль перший помітив цю взаємну прихильність і поздоровив Ібрагіма. Ніщо так не розпалює кохання, як схвальне зауваження стороннього. Кохання сліпе і, не довіряючи само собі, квапливо хапається за всяку опору. Слова Мервіля розбудили Ібрагіма. Можливість володіти коханою жінкою досі не вставала в його уяві; надія раптом осяяла його душу: він закохався без пам'яті. Даремно графиня, налякана несамовитістю його пристрасті, хотіла протиставити їй умовляння дружби й поради розсудливості, вона сама тратила силу. Необережні нагороди швидко йшли одна за одною. І нарешті, захоплена силою пристрасті, нею ж навіяної, знемагаючи під її впливом, вона віддалась захопленому Ібрагімові...

Ніщо не криється від поглядів спостережливого світу. Нове кохання графині стало скоро всім відоме. Деякі дами дивувалися з її вибору, багатьом здавався він дуже природним. Одні сміялись, інші вбачали з її боку непростиму необережність. У першому запалі пристрасті Ібрагім і

графиня нічого не помічали, але незабаром двозначні жарти чоловіків і ущипливі зауваження жінок почали до них доходити. Поважне й холодне поведження Ібрагіма досі захищало його від подібних нападів; він зносив їх нетерпляче і не знав, чим відбити. Графиня, що звикла до поваги світу, не могла спокійно бачити себе предметом пліток і глузування. Вона то з сльозами скаржилась Ібрагімові, то гірко дорікала йому, то благала за неї не заступатись, щоб марним шумом не загубити її остаточно.

Нова обставина ще більше заплутала її становище. Виявився наслідок необережного кохання. Заспокоєння, поради, пропозиції — усе було вичерпане і все відкинуте. Графиня бачила неминучу загибель і з відчаєм ждала її.

Як тільки становище графині стало відоме, поговор почався з новою силою. Вразливі дами охали від жаху; чоловіки бились об заклад, кого народить графиня: білу чи чорну дитину. Епіграми сипались відносно її чоловіка, який один на весь Париж нічого не знав і нічого не підозрював. Фатальна хвилина наближалась. Стан графині був жахливий. Ібрагім кожного дня був у неї. Він бачив, як сили душевні і тілесні поступово в ній зникали, її сльози, її жах поновлювались щохвилини. Нарешті вона відчула перші муки. Заходів було вжито нашвидку. Графа знайшли спосіб випроводити. Лікар приїхав. Днів за два перед цим умовили одну бідну жінку віддати в чужі руки новонароджене своє немовля; за нею послали довірену особу. Ібрагім перебував у кабінеті поблизу самої спальні, де лежала нещасна графиня. Тамуючи подих, він чув її глухе стогнання, шепіт служниці і накази лікаря. Вона мучилася довго. Кожен стогін її краяв йому душу; кожен проміжок мовчання обливав його жахом... Раптом він почув тихий крик дитини і, не маючи сили стримати своє захоплення, кинувся до кімнати графині — чорне немовля лежало на постелі в її ногах. Ібрагім до нього наблизився. Серце його билось дуже. Він благословив сина тремтячою рукою. Графиня кволо всміхнулась і простягнула йому кволу руку... але лікар, побоюючись для хворої занадто сильних зворушень, відтягнув Ібрагіма від її ліжка. Новонародженого поклали в закриту корзину й винесли з дому потайними сходами. Принесли другу дитину і поставили її колыску в спальні породіллі. Ібрагім

поїхав трохи заспокоєний. Чекали графа. Він повернувся пізно, дізнався про щасливі пологи дружини і був дуже задоволений. Таким чином публіка, що ждала спокусливого шуму, помилилась у своїх сподіваннях і була примушена втішатись тільки з лихослів'я.

Усе набрало звичайного порядку. Але Ібрагім відчував, що доля його повинна була змінитись і що зв'язок його рано чи пізно міг дійти до відома графа Д. У такому разі, що б не трапилось, загибель графині була неминуха. Він любив пристрасно і так само був любимий; але графиня була примхлива і легковажна. Вона любила не вперше. Відраза, ненависть могли замінити в її серці почуття найніжніші. Ібрагім передбачав уже хвилину її байдужості; досі він не знав ревнощів, але з жахом їх передчував; він уявляв, що страждання розлуки повинні бути менш важкими, і вже мав намір розірвати нещасний зв'язок, покинути Париж і виїхати до Росії, куди давно кликали його і Петро і темне почуття власного обов'язку.

РОЗДІЛ II

Не дуже вабить красота,

Не так уже чарує радість,

Уже не легковажний ум,

І серце вже не знає омани ..

Та, змучений бажанням шани,

Я чую, кличе слави шум!

Державін.

Дні, місяці збігали, і закоханий Ібрагім не міг наважитись покинути ним спокушену жінку. Графиня дедалі більше до нього прив'язувалась. Син їхній виховувався у віддаленій провінції. Плітки людські стали стихати, і коханці починали втішатися більшим спокоєм, мовчки пам'ятаючи минулу бурю і стараючись не думати про майбутнє.

Одного разу Ібрагім був на виході герцога Орлеанського. Герцог, проходячи повз нього, зупинився і вручив йому листа, наказавши прочитати на дозвіллі. Це був лист Петра І. Государ, угадуючи справжню причину його відсутності, писав герцогу, що він ні в чому приневолювати Ібрагіма не має наміру, що залишає на його добру волю повернутись до Росії чи ні, але що в усякому разі він ніколи не покине свого колишнього вихованця. Цей лист зворушив Ібрагіма до самого серця. З тієї хвилини доля його була вирішена. На другий день він заявив регентові про свій намір негайно вирушити до Росії. "Подумайте про те, що робите,— сказав йому герцог.— Росія не є ваша вітчизна; не думаю, щоб вам коли-небудь пощастило знову побачити сонячну вашу батьківщину; але ваше довгочасне перебування у Франції зробило вас однаково чужим для клімату і способу життя напівдикої Росії. Ви не народилися підданним Петра. Повірте мені: скористайтесь його великодушним дозволом. Залиштеся у Франції, за яку ви вже проливали свою кров, ? будьте певні, що й тут ваші заслуги і здібності не лишаться без належної винагороди". Ібрагім щиро дякував герцогові, але залишився твердим у своєму намірі. "Шкодую,— сказав йому регент,— а втім, ви праві". Він обіцяв йому відставку і написав про все російському цареві.

Ібрагім швидко зібрався в дорогу. Напередодні свого від'їзду провів він, як звичайно, вечір у графині Д. Вона нічого не знала; Ібрагім не мав сміливості їй признатися. Графиня була спокійна і весела. Вона кілька разів кликала його до себе і жартувала з його задумливості. Після вечері всі роз'їхались. Залишились у вітальні графиня, її чоловік та Ібрагім. Нещасний віддав би все на світі, щоб тільки лишитися з нею на самоті; але граф Д., здавалося, розташувався біля каміна так спокійно, що не можна було сподіватись вижити його з кімнати. Усі троє мовчали. "Bonne nuit"*, — сказала, нарешті, графиня. Серце Ібрагіма стиснулось і раптом

відчуло всі жахи розлуки. Він стояв непорушно. "Bonne nuit, messieurs"*, — повторила графиня. Він все не рухався... нарешті очі його потемнішали, голова запаморочилась, він ледве міг вийти з кімнати. Приїхавши додому, він майже у непритомності написав такого листа:

"Я їду, люба Леоноро, покидаю тебе назавжди. Пишу тобі, бо не маю сил інакше все тобі пояснити.

"Щастя моє не могло тривати. Я втішався ним всупереч долі і природі. Ти повинна була мене розлюбити; чари повинні були зникнути. Ця думка мене завжди переслідувала, навіть у ті хвилини, коли, здавалося, забував я все, коли біля твоїх ніг впивався твоєю пристрасною самовідданістю, твоєю безмежною ніжністю... Легковажний світ нещадно гонить на ділі те, що дозволяє в теорії; його холодна глузливість, рано чи пізно, перемогла б тебе, втихомирила б твою полум'яну душу, і ти, нарешті, соромилася б своєї пристрасності... що було б тоді зі мною? Ні! краще вмерти, краще покинути тебе раніше, ніж настане ця жахлива хвилина...

"Твій спокій мені найдорожчий: ти не могла ним втішатись, поки погляди світу були на нас звернені. Пригадай все, що ти витерпіла,— всі образи самолюбства, всі муки страху; пригадай жахливе народження нашого сина. Подумай: чи повинен я далі завдавати тобі таких самих хвилювань і небезпек? Навіщо намагатись з'єднати долю такого ніжнього, такого прекрасного створіння з гіркою долею негра, жалюгідного створіння, ледве вшанованого назвою людини?

"Пробач, Леоноро, пробач, любий, єдиний друже. Залишаючи тебе, залишаю перші й останні радощі мого життя. Не маю ні батьківщини, ні близьких. Іду до сумної Росії, де мені відрадом буде моя цілковита самотність. Суворі заняття, яким віднині віддаюся, коли не приглушать, то принаймні будуть розвіювати важкі згадки про дні захоплення й блаженства. Прощай, Леоноро,— відриваюсь від цього листа, ніби з твоїх обіймів; прощай, будь щаслива — і думай інколи про бідного негра, про твого вірного Ібрагіма". Тієї ж ночі він вирушив до Росії.

Подорож не здалась йому такою жахливою, як він того ждав. Уява його запанувала над дійсністю. Чим більш віддалявся він від Парижа, тим живіше, тим ближче уявляв він собі речі, які покидав навіки.

Непомітно опинився він на російському кордоні. Осінь уже наступала. Але ямщики, незважаючи на погану дорогу, везли його з швидкістю вітру, і на 17-й день своєї подорожі прибув він вранці до Красного Села, через яке йшов тодішній битий шлях.

Залишалось 28 верст до Петербурга. Поки запрягали коней, Ібрагім увійшов до ямської хати. У кутку чоловік, високий на зріст, у зеленому кафтані, з глиняною люлькою в роті, спершись ліктем на стіл, читав гамбурзькі газети. Почувши, що хтось увійшов, він підняв голову. "Чи ба! Ібрагім? — закричав він, встаючи з лави: — Здоров, хрещенику!" Ібрагім, пізнавши Петра, з радості до нього був кинувся, але шанобливо зупинився. Государ наблизився, обняв його і поцілував у голову. "Я був попереджений про твій приїзд,— сказав Петро,— і поїхав тобі назустріч. Жду тебе тут з учорашнього дня". Ібрагім не знаходив слів для виявлення своєї подяки. "Накажи ж, — продовжував государ,— твою повозку везти за нами, а сам сідай зі мною і поїдемо до мене". Подали государеву коляску. Він сів з Ібрагімом, і вони помчали. Через півтори години вони приїхали до Петербурга. Ібрагім з цікавістю дивився на новонароджену столицю, яка підіймалася з болота по велінню самодержавства. Некриті греблі, канали без набережної, дерев'яні мости скрізь виявляли недавню перемогу людської волі над опором стихій. Будинки здавалися нашвидку побудованими. В цілому місті не було нічого кращого, як Нева, не прикрашена ще гранітною рамою, але вже вкрита військовими і торговими суднами. Государева коляска зупинилась біля палацу так званого Царициного Саду. На ґанку зустріла Петра жінка років 35, прекрасна собою, одягнута за останньою паризькою модою. Петро поцілував її в губи і, взявши Ібрагіма за руку, сказав: "Чи пізнала ти, Катенько, мого хрещеника: прошу любити й шанувати його по-старому". Катерина глянула на нього чорними проникливими очима і прихильно простягла йому ручку. Дві юні красуні, високі, стрункі, свіжі, як троянди, стояли за нею і шанобливо наблизились до Петра. "Лізо,—

сказав він одній з них,— чи пам'ятаєш ти маленького арапа, який для тебе крав у мене яблука в Ораньєнбаумі? Ось він; рекомендую тобі його". Велика княжна засміялась і зашарілась. Пішли до їдальні. Оскільки ждали государя, стіл був накритий. Петро з усією сім'єю сів обідати, запросивши і Ібрагіма. Під час обіду государ з ним розмовляв про різні речі, розпитував його про іспанську війну, про внутрішні справи Франції, про регента, якого він любив, хоч і засуджував у ньому багато чого. Ібрагім відзначався розумом точним і спостережливим. Петро був дуже задоволений з його відповідей; він пригадав деякі риси Ібрагімового дитинства і розповідав про них з такою добрودушністю і веселістю, що ніхто в ласкавому і гостинному господарі не міг би запідозріти героя полтавського, могутнього і грізного перетворювача Росії.

Після обіду государ, за руським звичаєм, пішов спочити. Ібрагім лишився з імператрицею і з великими княжнами. Він старався задовольнити їхню цікавість, описував паризьке життя, тамтешні свята і примхливі моди. Тимчасом Деякі з осіб, наближених до государя, зібрались у палаці. Ібрагім пізнав пишного князя Меншикова, який, побачивши арапа, що розмовляв з Катериною, гордовито скося подивився на нього; князя Якова Долгорукого, крутого радника Петра; ученого Брюса, що відомий був у народі, як російський Фауст; молодого Рагузинського, колишнього свого товариша, та інших, що прийшли до государя з доповідями і за наказами.

Государ вийшов години через дві. "Подивимось,— сказав він Ібрагімові,— чи не забув ти своєї старої служби.

Візьми-но аспідну дошку та йди за мною". Петро зачинився в токарні і зайнявся державними справами. Він по черзі працював з Брюсом, з князем Долгоруким, з генерал-поліцмейстером Девієром і продиктував Ібрагімові кілька указів і рішень. Ібрагім не міг надивуватися з швидкого і твердого його розуму, сили й гнучкості уваги і різноманітної діяльності. Закінчивши працю, Петро вийняв кишенькову книжку, щоб перевірити, чи все, що він передбачав на цей день, виконано. Потім, виходячи з токарні,

сказав Ібрагімові: "Вже пізно; ти, мабуть, стомився: ночуй тут, як було в давнину. Завтра я тебе розбуджу".

Ібрагім, лишившись на самоті, ледве міг опам'ятатись. Він був у Петербурзі, він бачив знову велику людину, біля якої, ще не знаючи її ціни, прожив він своє дитинство. Майже з каяттям признавався він у душі своїй, що графиня Д., вперше після розлуки, не була цілий день єдиною його думкою. Він побачив, що новий спосіб життя, який жде його, діяльність і постійна робота можуть оживити його душу, стомлену пристрастями, безділлям і таємною тугою. Думка бути сподвижником великої людини і спільно з нею впливати на долю великого народу викликала в ньому вперше благородне почуття честолобства. У цьому настрої він ліг у приготоване для нього похідне ліжко, і тоді звичне сновидіння перенесло його в далекий Париж, в обійми якої графині.

РОЗДІЛ III

Мов хмари серед неба.

Так думи в нас легкий міняють образ,

Що любимо, те завтра ненавидим.

В. Кюхельбекер.

Другого дня Петро за своєю обіцянкою розбудив Ібрагіма і поздоровив його капітан-лейтенантом бомбардирської роти Преображенського полку, в якій він сам був капітаном. Придворні оточили Ібрагіма, кожен по-своєму старався привітати нового улюбленця. Пихатий князь Меншиков дружньо потиснув йому руку. Шереметєв запитав про своїх паризьких знайомих, а Головін покликав обідати. Цей останній приклад наслідували й інші, так що Ібрагім дістав запрошень принаймні на цілий місяць.

Ібрагім проводив дні одноманітні, але діяльні,— отже, не знав нудьги. Він день від дня більше прихилився до государя, краще пізнавав його високу душу. Стежити за думками великої людини є наука найцікавіша. Ібрагім бачив Петра в Сенаті, де з ним сперечались Бутурлін і Долгорукий, де розглядав він важливі потреби законодавства, в адміралтейській колегії, де утверджував морську велич Росії, бачив його з Феофаном, Гаврилом Бужинським і Копієвичем, у часи відпочинку, коли він розглядав переклади іноземних публіцистів або відвідував фабрику купця, робочу кімнату ремісника і кабінет ученого. Росія здавалась Ібрагімові величезною майстернею, де рухаються самі машини, де кожен робітник, підлягаючи заведеному ладу, зайнятий своєю справою. Він вважав і себе зобов'язаним трудитись біля власного верстата і намагався як можна менше шкодувати про розваги паризького життя. Найважче було йому віддалити від себе іншу, милу згадку: часто думав він про графиню Д., уявляв її справедливе обурення, сльози і смуток... але іноді думка жахлива стискала йому груди: розваги великого світу, нове кохання, інший щасливець— він здригався; ревності починали вирувати в африканській його крові, і гарячі сльози готові були текти по його чорному обличчю.

Одного ранку сидів він у своєму кабінеті, оточений діловими паперами, як раптом почув голосне вітання французькою мовою; Ібрагім швидко обернувся, і молодий Корсаков, якого покинув він у Парижі, у вихорі великого світу, обняв його з радісними вигуками. "Я тільки що приїхав,— сказав Корсаков,— і прямо прибіг до тебе. Усі наші паризькі знайомі тобі кланяються, шкодують, що ти відсутній; графиня Д. наказала кликати тебе неодмінно, і ось тобі від неї лист". Ібрагім схопив його з трепетом і дивився на знайомий почерк напису, не сміючи вірити своїм очам. "Який я радий,— продовжував Корсаков,— що ти ще не вмер від нудьги в цьому варварському Петербурзі! що тут роблять? чим займаються? хто твій кравець? чи заведена у вас хоч опера?" Ібрагім не уважно відповів, що, мабуть, государ працює тепер на корабельній верфі. Корсаков засміявся. "Бачу,— сказав він,— що тобі тепер не до мене; іншим часом наговоримось досхочу; їду представлятись государю". З цими словами він обкрутнувся на одній ніжці і вибіг з кімнати.

Ібрагім, лишившись на самоті, швидко розпечатав листа. Графиня ніжно йому жалілась, дорікаючи за нещирість і недовірливість. "Ти кажеш,— писала вона,— що мій спокій дорожчий тобі над усе на світі. Ібрагіме! коли б це була правда, чи міг би ти допустити мене до такого стану, до якого призвела мене несподівана звістка про твій від'їзд? Ти боявся, щоб я тебе не затримала; будь певний, що, незважаючи на моє кохання, я вміла б ним пожертвувати заради твого щастя і того, що ти вважаєш своїм обов'язком". Графиня закінчувала лист пристрасними запевненнями в коханні і заклинала його хоч зрідка їй писати, якщо вже немає для них надії знову побачитись коли-небудь.

Ібрагім двадцять разів перечитав цей лист, у захваті цілуючи безцінні рядки. Він палав від нетерплячки почути що-небудь про графиню і зібрався їхати до адміралтейства, сподіваючись там застати ще Корсакова, але двері відчинились, і сам Корсаков з'явився знову; він уже представлявся государю — і за своїм звичаєм, здавалося, був дуже задоволений собою. "Entre nous*, — сказав він Ібрагімові,— государ дуже дивна людина; уяви, що я застав його в якійсь полотняній фуфайці, на щоглі нового корабля, куди змушений я був видиратися з моїми депешами. Я стояв на мотузяній драбині і не мав досить місця, щоб зробити пристойний реверанс, і зовсім зник, чого зроду зі мною не траплялось. Але ж государ, прочитавши папери, подивився на мене з голови до ніг і, мабуть, був приємно вражений смаком і пишнотою мого вбрання; принаймні він посміхнувся і запросив мене на сьогоднішню асамблею. Але я в Петербурзі справжній чужинець, під час шестирічної відсутності я зовсім забув тутешні звичаї, будь ласка, будь моїм ментором, заїжджай за мною і представ мене". Ібрагім погодився і поспішив обернути розмову на предмет, більш для нього цікавий. "Ну, що графиня Д..?" — "Графиня? вона, розуміється, спочатку була дуже засмучена з твого від'їзду; потім, розуміється, помалу втішилась і взяла собі нового коханця; знаєш кого? довготелесого маркіза R.; що ж ти витріщив свої арапські білки? чи все це здається тобі дивним; хіба ти не знаєш, що довгий сум не в природі людській, особливо жіночій; подумай про це гарненько, а я піду, спочину з дороги; не забудь же за мною заїхати".

Які почуття наповнили душу Ібрагіма? ревності? шал? відчай? ні; але глибокий, пригнічений смуток. Він повторював собі: це я передбачав, це повинно було трапитись. Потім відкрив лист графині, перечитав його знов, повісив голову і гірко заплакав. Він плакав довго. Сльози полегшили його серце. Поглянувши на годинник, побачив він, що час їхати. Ібрагім був би дуже радий уникнути цього, але асамблея була справа службова, і государ суворо вимагав присутності своїх близьких осіб. Він одягнувся і поїхав за Корсаковим.

Корсаков сидів у шлафроці, читаючи французьку книгу. "Так рано?"— сказав він Ібрагімові, побачивши його. "Що ти,— відповів той,— вже пів на шосту; ми спізнаємось, швидше одягайся і поїдемо". Корсаков заметушився, став дзвонити щосили; люди збіглись; він став поспішно одягатись. Француз камердинер подав йому черевики з червоними каблуками, блакитні бархатні штани, рожевий кафтан, шитий блискітками; у передпокої нашвидку пудрили парик, його принесли. Корсаков всунув у нього стрижену голівку, наказав дати шпагу й рукавички, разів десять крутнувся перед дзеркалом і оголосив Ібрагімові, що він готовий. Гайдуки подали їм ведмежі шуби, і вони поїхали до Зимового палацу.

Корсаков закидав Ібрагіма питаннями, хто в Петербурзі перша красуня? хто уславився, як перший танцюрист? який танець нині в моді? Ібрагім дуже неохоче задовольняв його цікавість. Тимчасом вони під'їхали до палацу. Безліч довгих саней, старих колимаг і роззолочених карет стояло вже на лузі. Біля ґанку товпились кучери в лівреї і з вусами, скороходи, що виблискували мішурою, в перах і з булавами, гусари, пажі, незграбні гайдуки, нав'ючені шубами і муфтами своїх панів: почет необхідний, як вважали бояри тодішніх часів. З появою Ібрагіма почувся між ними загальний шепіт: "арап, арап, царський арап!" Він швидше провів Корсакова крізь цю строкату челядь. Придворний лакей розчинив їм двері навстіж, і вони увійшли до зали. Корсаков остовпів... У великій кімнаті, освітленій лойовими свічками, що тьмяно горіли у хмарах тютюнового диму, вельможі з блакитними стрічками через плече, посланники, іноземні купці, офіцери гвардії в зелених мундирах,

корабельні майстри в куртках і смугастих панталонах юрбою рухались туди і сюди під безперервні звуки духової музики. Дами сиділи біля стін; молоді виблискували усією пишнотою моди. Золото і срібло блищало на їх робах; з пишних фіжм здіймалась, як стеблина, їхня вузька талія, алмази блищали у вухах, в довгих локонах і біля шиї. Вони весело повертались праворуч і ліворуч, чекаючи кавалерів і початку танців. Пані літні намагалися хитро сполучити новий зразок одягу з переслідуваною старовиною: чепці скидалися на соболеву шапочку цариці Наталії Кирилівни, а робронди і мантильї якось нагадували сарафан і тілогрійку. Здавалося, вони більше із здивуванням, ніж із задоволенням, брали участь у цих новозаведених ігрищах і з досадою скося поглядали на дружин і дочок голландських шкіперів, які в каніфасових спідницях і в червоних кофточках плели свою панчошу, поміж собою сміючись і розмовляючи, ніби вдома. Корсаков не міг опам'ятатися. Помітивши нових гостей, слуга підійшов до них із пивом і склянками на підносі. "Que diable est-ce que tout cela?"* — запитував Корсаков півголосом у Ібрагіма. Ібрагім не міг не посміхнутись. Імператриця і великі княжни, виблискуючи красою і вбранням, проходили поміж рядами гостей, привітно з ними розмовляючи. Государ був у другій кімнаті. Корсаков, бажаючи йому показатись, насилу міг туди пробратися крізь натовп, що рухався безупинно. Там сиділи здебільшого іноземці, поважно покурюючи свої глиняні люльки і спорожняючи глиняні кухлі. На столах розставлені були пляшки пива й вина, шкіряні капшуки з тютюном, склянки з пуншем і шахові дошки. За одним із цих столів Петро грав у шашки з одним широкоплечим англійським шкіпером. Вони старанно салютували один одному залпами тютюнового диму, і государ так був спантеличений несподіваним ходом свого супротивника, що не помітив Корсакова, хоч як той біля них крутився. У цей час товстий пан, з товстим букетом на грудях, метушливо увійшов, оповістив голосно, що танці почалися — і одразу пішов; слідом за ним рушило багато гостей, серед них і Корсаков.

Несподіване видовище його вразило. На всю довжину танцювальної зали, під звуки найтужнішої музики, дами й кавалери стояли в два ряди один проти одного; кавалери низько вклонялись, дами ще нижче присідали, спочатку прямо проти себе, потім повернувшись праворуч,

потім ліворуч, потім знову прямо, знову праворуч і так далі. Корсаков, дивлячись на це химерне проведення часу, витріщав очі і кусав собі губи. Присідання і поклони тривали з півгодини; нарешті вони припинилися, і товстий пан з букетом оголосив, що церемоніальні танці скінчилися, і наказав музикантам грати менует. Корсаков зрадів і приготувався відзначитись. Серед молодих гостей одна особливо йому сподобалась, їй було близько 16 років, вона була одягнена пишно, але з смаком, і сиділа біля літнього чоловіка, на вигляд поважного й суворого. Корсаков до неї розлетівся і просив зробити честь піти з ним танцювати. Молода красуня дивилась на нього збентежено і, здавалося, не знала, що йому сказати. Чоловік, що сидів біля неї, нахмурився. Ще більше. Корсаков ждав її рішення, але пан з букетом підійшов до нього, відвів на середину і поважно сказав: "Государю мій, ти провинився, по-перше, підійшов до цієї молодой персони, не віддавши їй три належні реверанси; а по-друге, взявши на себе самого її обрати, тоді як у менуетах право це належить дамі, а не кавалеру; ради цього маєш ти бути вельми покараний, саме повинен випити кубок великого орла". Корсаков дедалі все більше дивувався. В одну мить гості його оточили, галасливо вимагаючи негайного виконання закону. Петро, почувши регіт і ці вигуки, вийшов з другої кімнати, будучи великим охотником особисто бути присутнім під час такого покарання. Перед ним натовп розступився, і він увійшов у коло, де стояв засуджений і перед ним маршал асамблеї з величезним кубком, наповненим мальвазією. Він марно умовляв злочинця добровільно скоритися закону. "Ага,— сказав Петро, побачивши Корсакова,— попався, брат, так, будь ласка, мосьє, пити і не кривитись". Робити було нічого. Бідний франт одним духом осушив весь кубок і віддав його маршалові. "Послухай, Корсаков,— сказав йому Петро,— штани от на тобі бархатні, яких і я не ношу, а я далеко багатший від тебе. Це марнотратство; дивись, щоб я з тобою не посварився". Вислухавши цю догану, Корсаков хотів вийти з кола, але захитався і мало не впав на невимовне задоволення государя і всієї веселої компанії. Цей епізод не тільки не пошкодив єдності й цікавості головної дії, але ще пожвавив її. Кавалери почали шаркати і вклонятися, а дами присідати й постукувати каблучками більш старанно і вже зовсім не додержуючи кадансу. Корсаков не міг брати участі в загальних розвагах. Дама, ним

обрана, за наказом батька свого, Гаврила Афанасійовича, підійшла до Ібрагіма і, опутивши блакитні очі, несміло подала йому руку. Ібрагім протанцював з нею менует і одвів її на те саме місце; потім, розшукавши Корсакова, вивів його з зали, посадив у карету і повіз додому. По дорозі Корсаков спочатку невиразно белькотав: "Проклята асамблея!., проклятий кубок великого орла!.." — але незабаром міцно заснув, не чув, як він приїхав додому, як його роздягли і поклали; і прокинувся на другий день з головним болем, невиразно пам'ятаючи шаркання, присідання, тютюновий дим, пана з букетом і кубок великого орла.

РОЗДІЛ IV

Не скоро їли предки наші,

Не скоро за гучним столом

Ходили келихи та чаші

З кипучим пивом та вином.

Руслан і Людмила.

Тепер повинен я ласкавого читача познайомити з Гаврилом Афанасійовичем Ржевським. Він походив із старовинного боярського роду, мав величезний маєток, був хлібосолом, любив полювання з соколами; двірня в нього була численна. Одне слово, він був корінний російський барин; за його висловом, не терпів німецького духу і намагався в домашньому побуті зберегти звичаї любої йому старовини.

Дочці його було 17 років. Ще дитиною втратила вона матір. Вона була вихована за старими звичаями, тобто оточена мамками, няньками, подружками та покоївками, гаптувала золотом і не знала грамоти; батько її, незважаючи на огиду свою до всього заморського, не міг чинити опір її бажанню вчитися танців німецьких у полоненого

шведського офіцера, що жив у їхньому домі. Цей заслужений танцмейстер мав 50 років, права нога його була прострелена під Нарвою, і тому була не дуже здатна до менуетів і курантів, проте ліва з дивовижною майстерністю і легкістю виробляла найтрудніші па. Учениця була гідна її старань. Наталія Гаврилівна уславилась на асамблеях як краща танцюристка, Що й було частково причиною провини Корсакова, який на Другий день приїздив просити пробачення у Гаврила Афанасійовича; але спритність і блиск молодого франта не сподобались гордому бояринові, який і прозвав його дотепно французькою мавпою.

День був святковий. Гаврило Афанасійович чекав кількох родичів і приятелів. У старовинній залі накривали довгий стіл. Гості з'їжджалися з дружинами і дочками, нарешті звільненими від затворництва домашнього указами государя і власним його прикладом. Наталія Гаврилівна піднесла кожному гостеві срібний піднос, уставлений золотими чарочками, і кожен випив свою, шкодуючи, що поцілунок, жалуваний за старих часів при такій нагоді, був тепер не в звичай.— Пішли до столу. На першому місці, біля хазяїна, сів тесть його, князь Борис Олексійович Ликов, сімдесятилітній боярин; інші гості, додержуючи старшинства роду і тим поминаючи щасливі часи місництва, сіли — чоловіки по один бік, жінки по другий; на кінці зайняли свої звичні місця: панська пані в старовинному шушуні і кічці; карлиця, тридцятилітнє малятко, чванлива і зморщена, і полонений швед, у синьому ношеному мундирі. Стіл, заставлений безліччю страв, був оточений метушливою й численною челяддю, між якою відзначався дворецький суворим поглядом, товстим черевом і величною непорушністю.— Перші хвилини обіду присвячені були виключно увазі до витворів старовинної нашої кухні; тільки брязкотіння тарілок і діяльних ложок порушувало загальне мовчання. Нарешті хазяїн, бачачи, що час розважити гостей приємною бесідою, обернувся і запитав: "А де ж Якимівна? Покликати її сюди". Кілька слуг кинулися були в різні боки, але в ту ж хвилину стара жінка, набілена і нарум'янена, прибрана квітами й мішурою, в штофному робронді, з відкритою шиєю й грудьми, увійшла приспівуючи і пританцьовуючи, її поява викликала загальне задоволення.

— Здрастуй, Якимівно,— сказав князь Ликов,— як поживаєш?

— Жива-здорова, куме: танцюючи й співаючи, женишків чекаючи.

— Де ти була, дурко? — запитав хазяїн.

— Чепурилась, куме, для дорогих гостей, для божого свята, за царським наказом, за боярським приказом, на сміх усьому миру, по німецькому маніру.

На ці слова вибухнув голосний регіт, і дурка стала на своє місце, за стільцем хазяїна.

— А дурка от бреше, бреше, та й правду збреше,— сказала Татьяна Афанасіївна, старша сестра хазяїна, сердечно ним шанована.— Достеменно, теперішні наряди на сміх цілому світу. Коли вже й ви, батечки, побрили собі бороду й наділи куций кафтан, то про жіноче шмаття говорити, звісно, нічого: а, далебі, шкода сарафана, дівочої стрічки й повойника. Адже поглянути на нинішніх красунь, і сміх і жаль: волоссячко збите, ніби повстина, насмальцьовані, засипані французьким борошном, животик перетягнутий так, що мало не перерветься, спідниці натягнуті на обручі: в колимагу сідають бочком; у двері входять — нагинаються. Ні стати, ні сісти, ні дух перевести — справжні мучениці, мої голубоньки.

— Ой, матінко, Татьяно Афанасіївно,— сказав Кирило Петрович Т., колишній у Рязані воєвода, де нажив собі 3000 душ і молоду дружину, і те і друге з гріхом пополам.— Як на мене, жінка як хоч одягайся: хоч кутафією, хоч болдиханом; тільки б не щомісяця замовляла собі нові сукні, а раніш пошиті кидала новісінькі. Бувало внучці на посаг діставався бабусин сарафан, а нинішні робронди—дивись— сьогодні на пані, а завтра на холопці. Що робити? розор російському дворянству! біда, та й тільки,— З цими словами він із зітханням подивився на свою Марію Іллінічну, якій, здавалося, зовсім не подобались ні похвали старовині, ні

осуд новітніх звичаїв. Інші красуні поділяли її незадоволення, але мовчали, бо скромність вважалась тоді невід'ємною ознакою молодої жінки.

— А хто винен,— сказав Гаврило Афанасійович, напінивши кухоль квасу.— Чи не ми самі? Молодички дуріють, а ми їм потураємо.

— А що нам робити, коли не наша воля? — заперечив Кирило Петрович.— Інший і радий був би заперти жінку в теремі, а її з барабанним боєм кличуть на асамблею; чоловік за канчук, а дружина за наряди. Ох, ці вже асамблеї! покарав нас ними господь за гріхи наші.

Марія Іллінічна сиділа, як на голках; язик у неї так і свербів; нарешті вона не витерпіла і, звернувшись до чоловіка, запитала його з кисленькою посмішкою, що бачить він поганого в асамблеях?

— А те в них погане,— відповів розпалений чоловік,— Що з того часу, як вони завелися, чоловіки не зладять з жінками. Жінки забули слово апостольське: жона да убоїться свого мужа; клопочуться не про хазяйство, а про обнови; не думають, як би чоловікові догодити, а як би сподобатись офіцерам вертихвостам. Та й чи пристойно, пані, російській боярині чи бояришні бути разом з німцями-тютюнниками та з їхніми робітницями? Чи чувана річ, до ночі танцювати й розмовляти з молодими мужчинами? і добре б, коли б ще з родичами, а то з чужими, з незнайомими.

— Сказав би словечко, та вовк недалечко,— сказав, насупившись, Гаврило Афанасійович.— А признаюсь,— асамблеї й мені не до душі: так і дивись, що на п'яного натрапиш, або й самого на сміх п'яним напоять. Так і дивись, щоб який-небудь жевжик не втнув чогось із дочкою; а нині молодь так розбестилась, що це вже нікуди не годиться. Ось, наприклад, син покійного Євграфа Сергійовича Корсакова на минулій асамблеї наробив такого бешкету з Наташею, що ввігнав мене у краску.— На другий день, дивлюсь, котять до мене прямо в двір; я думав, кого це бог

несе — чи не князя часом Олександра Даниловича? Коли ж ні: Івана Євграфовича! либонь не міг зупинитися біля воріт та потрудитись пішки дійти до ґанку—куди! влетів! розшаркався! розбазікався!.. Дурка Якимівна прекумедно його передражнює; до речі, покажи, дурко, заморську мавпу.

Дурка Якимівна схопила покришку з одного блюда, взяла під пахву, ніби капелюх, і почала кривлятися, шаркати і кланятись на всі боки, приказуючи: "мусье... мамзель... асамблея... пардон". Загальний і тривалий регіт знову виявив задоволення гостей.

— Точнісінько — Корсаков,— сказав старий князь Ликов, витираючи сльози сміху, коли спокій мало-помалу відновився.— А що гріха таїти? Не він перший, не він останній повернувся з Німеччини на святу Русь скоморохом. Чого там навчаються наші діти? Шаркати, базікати бог знає на якому наріччі, не поважати старших та волочитися за чужими жінками. З усіх молодих людей, вихованих у чужих краях (прости господи), царський арап найбільше на людину скидається.

— Звичайно,— зауважив Гаврило Афанасійович,— людина він статечна і порядна, не рівня вітрогонові... Це хто ще заїхав у ворота на двір? Вже чи не знов мавпа заморська? Ви чого гав ловите, тварюки?— провадив він далі, звертаючись до слуг: — біжіть, відмовити йому; та щоб і надалі...

— Стара борода, чи не мариш? — обірвала дурка Якимівна: — А чи ти сліпий: сани ж государеві, цар приїхав.

Гаврило Афанасійович встав швидко з-за столу; всі кинулись до вікон; і справді побачили государя, який сходив на ґанок, спираючись на плече свого денщика. Сталась метушня. Хазяїн кинувся назустріч Петрові; слуги розбігались, як очманілі, гості перелякались, деякі навіть думали, як би забратись швидше додому. Раптом у передпокої пролунав гучний голос Петра, все стихло, і цар увійшов у супроводі хазяїна, сторопілого

від радості.— "Здорові, панове",—сказав Петро з веселим обличчям. Усі низько вклонились. Бистрі очі царя відшукали в натовпі молоду хазяйську дочку; він підкликав її. Наталія Гаврилівна наблизилася досить сміливо, але почервонівши не тільки по вуха, а навіть по плечі. "Ти з кожною годиною кращаєш,—сказав їй государ і за своїм звичаєм поцілував її в голову; потім, звернувшись до гостей: — Що ж? Я вам перешкодив. Ви обідали; прошу сідати знову, а мені, Гаврило Афанасійовичу, дай-но анісової горілки". Хазяїн кинувся до величного дворецького, вихопив у нього з рук піднос, сам наповнив золоту чарочку і подав її з поклоном государю. Петро, випивши, закусив кренделем і вдруге запросив гостей продовжувати обід. Усі зайняли свої старі місця, окрім карлиці і панської пані, які не сміли залишатися за столом, удостоєним царською присутністю. Петро сів біля хазяїна і замовив собі щі. Государів денщик подав йому дерев'яну ложку, оправлену слоною кісткою, ніжик і виделку з зеленими костяними колодочками, бо Петро ніколи не вживав іншого прибору, крім свого. Обід, що за хвилину перед тим був шумно пожвавлений веселощами й гомінливістю, далі тривав у тиші й вимушеності. Хазяїн з поваги і радості нічого не їв, гості також манірилися і з благоговінням слухали, як государ німецькою мовою розмовляв з полоненим шведом про похід 1701 року. Дурка Якимівна на кілька запитань государя відповідала з якоюсь боязкою холодністю, що (зауважу побіжно) аж ніяк не виявляло її природженої Дурості. Нарешті обід скінчився. Государ встав, за ним і всі гості. "Гаврило Афанасійовичу! —сказав він хазяїну: — Мені треба поговорити з тобою на самоті",— і, взявши його під руку, повів до вітальні і зачинив за собою двері. Гості лишилися в їдальні, пошепки розмовляючи про ці незвичайні відвідини, і, побоюючись бути нескромними, незабаром роз'їхалися один по одному, не подякувавши хазяїнові За його хліб-сіль. Тесть його, дочка і сестра проводжали їх тихенько до порога і лишилися самі в їдальні, чекаючи виходу государя.

РОЗДІЛ V

Я тобі жону добуду,

Чи я мельником не буду.

Аблесимов, в опері "Мельник".

Через півгодини двері розчинилися, і Петро вийшов. Поважним схиленням голови відповів він на потрійний уклін князя Ликова, Татъяни Афанасіївни і Наташі і пішов прямо до передпокою. Хазяїн подав йому червоний його кожух, провів його до саней і на ґанку ще раз дякував за виявлену йому честь. Петро поїхав.

Повернувшись до їдальні, Гаврило Афанасійович здавався дуже занепокоєним. Сердито наказав він слугам швидше прибирати зі столу, одіслав Наташу до її світлиці і, заявивши сестрі і тестю, що йому треба з ними поговорити, повів їх до спочивальні, де звичайно відпочивав після обіду. Старий князь ліг на дубове ліжко, Татъяна Афанасіївна сіла на старовинні штофні крісла, присунувши під ноги ослінчик; Гаврило Афанасійович зачинив усі двері, сів на ліжко, в ногах князя Ликова, і почав напівголосно таку розмову:

— Недарма государ до мене пожалував; угадайте, про що він зволив зі мною розмовляти?

— Як нам знати, батечку-братіку,— сказала Татъяна Афанасіївна.

— Чи не наказав тобі цар відати яким-небудь воєводством? — сказав тесть.— Давно пора. А чи не запропонував бути в посольстві? що ж? адже і знатних людей — не самих дяків посилають до чужих государів.

— Ні,— відповів зять, насупившись.— Я людина старого покрою, нині служба наша не потрібна, хоч, може, православний російський дворянин вартий нинішніх новачків, охочих до млинців та бусурманів,— але це стаття особлива.

— Так про що ж, братіку,— сказала Татяна Афанасіївна,— зволив він так довго з тобою розмовляти? Вже чи не лихо яке з тобою скоїлося? Господи спаси і помилуй!

— Лихо не лихо, а, признаюся, я було замислився.

— Що ж таке, братіку? про що мова?

— Мова про Наташу: цар приїжджав її сватати.

— Слава богу,— сказала Татяна Афанасіївна, перехрестившись.— Дівчина на відданні, а який сват, такий і наречений,— дай боже любов та мир, а честі багато. За кого ж цар її сватає?

— Гм,—крякнув Гаврило Афанасійович,—за кого? то ж то й воно, за кого.

— А за кого ж? — сказав і князь Ликов, що починав уже дрімати.

— Відгадайте,— сказав Гаврило Афанасійович.

— Батечку-братіку,— відповіла старенька.— як нам вгадати? чи мало женихів при дворі: кожний радий взяти за себе твою Наташу. Долгорукий, чи що?

— Ні, не Долгорукий.

— Ну, і бог з ним: надто чванливий. Шеїн, Троєкуров?

— Ні, ні той, ні другий.

— Та й мені вони не до серця: вітрогони, надто понабиралися німецького духу. Ну, то Милославський?

— Ні, не він.

— І бог з ним: багатий та дурний. Що ж? Єлецький? Львов? ні? невже Рагузинський? Воля твоя: не збагну. Та за кого ж цар сватає Наташу?

— За арапа Ібрагіма.

Бабуся охнула й сплеснула руками. Князь Ликов підвів голову з подушок і здивовано сказав: "за арапа Ібрагіма!"

— Батечку-братіку,— сказала бабуся слізливим голосом,— не загуби ти своєї рідної дитини, не дай ти Наташеньку у кігті чорному дияволу.

— Але як же,— заперечив Гаврило Афанасійович, — відмовити государеві, який за це обіцяє нам свою милость, мені і всьому нашому родові.

— Як,— скрикнув старий князь, у якого сон зовсім пройшов,— Наташу, внучку мою, видати за купленого арапа!

— Він роду не простого,— сказав Гаврило Афанасійович,— він син арапського салтана. Бусурмани взяли його в полон і продали в Цареградї, а наш посланник виручив і подарував його царю. Старший брат арапа приїжджав до Росії із добрим викупом і...

— Батечку, Гаврило Афанасійовичу,— обірвала бабуся,— чували ми казку про Бову Королевича та Єруслана Лазаревича. Розкажи-но нам краще, як відповів ти государю на його сватання.

— Я сказав, що влада його з нами, а наша холопська справа коритись йому в усьому.

У цю хвилину за дверима почувся шум. Гаврило Афанасійович пішов відчинити їх, але, відчувши опір, він міцно штовхнув їх, двері відчинилися — і всі побачили Наташу, в непритомності простерту на закривавленій підлозі.

Серце в неї завмерло, коли государ зачинився з її батьком. Якесь передчуття шепнуло їй, що справа стосується її, і, коли Гаврило Афанасійович одіслав її, сказавши, що мусить говорити з її тіткою і дідом, вона не могла противитись потягу жіночої цікавості, тихо через внутрішні покої підкралася до дверей спочивальні і не пропустила жодного слова з усієї жакливогої розмови; коли ж почула останні батькові слова, бідна дівчина зомліла і, падаючи, розбила голову об ковану скриню, де зберігався її посаг.

Люди збіглися; Наташу підняли, понесли до її світлиці і поклали на ліжку. Через деякий час вона опам'яталась, розплющила очі, але не пізнала ні батька, ні тітки. Сильна гарячка виявилась, вона твердила у маренні про царського арапа, про весілля — і раптом закричала жалібним і пронизливим голосом: — "Валеріане, любий Валеріане— життя моє! врятуй мене: ось вони, ось вони!.." Татьяна Афанасіївна стурбовано поглянула на брата, який зблід, закусив губи і мовчки вийшов з світлиці. Він повернувся до старого князя, який, не мігши зійти сходами, залишався внизу. "Як Наташа?"— запитав він.— Погано,— відповів засмучений батько,—гірше, ніж я думав: вона непритомна і марить Валеріаном.

— Хто цей Валеріан?— запитав стурбований старий.— Невже той сирота, стрілецький син, що виховувався у тебе в домі?

— Він самий,— відповів Гаврило Афанасійович,— на біду мою, батько його під час бунту врятував мені життя, і чорт мені надав прийняти у свій будинок прокляте вовчєня. Коли, тому два роки, за його проханням, записали його до полку, Наташа, прощаючись з ним, розплакалась, а він стояв, ніби скам'янілий. Мені здалося це підозрілим,— і я говорив про це сестрі. Але з того часу Наташа про нього не згадувала, а про нього не

було ні слуху, ні духу. Я думав, вона його забула; аж видно, ні.—
Вирішено: вона вийде за арапа.

Князь Ликов не суперечив: це було б даремно. Він поїхав додому, Татьяна Афанасіївна лишилась біля Наташиного ліжка; Гаврило Афанасійович послав по лікаря, замкнувся в своїй кімнаті і в його будинку скрізь стало тихо й сумно.

Несподіване сватання здивувало Ібрагіма, принаймні так само, як і Гаврила Афанасійовича. Ось як це сталось: Петро, займаючись справами з Ібрагімом, сказав йому: "Я помічаю, брат, що ти засмутився; кажи прямо: чого тобі неvistачає?" Ібрагім запевнив государя, що він задоволений з своєї долі і кращої не бажає. "Добре,— сказав государ,— коли ти нудьгуєш без всякої причини, то я знаю, чим тебе розвеселити".

По закінченні роботи Петро запитав Ібрагіма: "Чи подобається тобі дівчина, з якою ти танцював менует на минулій асамблеї?" — Вона, государю, дуже мила і, здається, дівчина скромна і добра.— "То я ж тебе з нею познайомлю ближче. Чи хочеш ти з нею одружитися?"—Я, государю?..— "Послухай, Ібрагіме, ти людина самотня, без роду і племені, чужий всім, крім одного мене. Помру я сьогодні, завтра що з тобою буде, бідний мій арапе? Треба тобі влаштуватись, поки є ще час, знайти опору в нових зв'язках, вступити в союз з російським боярством". — Государю, я щасливий з покровительства і милостей вашої величності. Дай мені боже не пережити свого царя й благодійника, більш нічого не бажаю; але коли б я і мав на увазі одружитись, то чи погодиться молода дівчина і її родичі? моя зовнішність...— "Твоя зовнішність? які дурниці! чим ти не молодець? Молода дівчина повинна коритись волі батьків, а подивимось, що скаже старий Гаврило Ржевський, коли я сам буду твоїм сватом?" З цими словами государ наказав подавати сани і залишив Ібрагіма, який поринув у глибоку задуму.

Одружитись?— думав африканець,— чому ж ні? невже суджено мені провести життя у самотині й не знати кращих утіх і найсвятіших обов'язків людини тільки через те, що я народився під ** градусом? Мені

не можна надіятись бути любимим: дитяче заперечення! хіба можна вірити любові? хіба існує вона в жіночому, легковажному серці? Відмовившись навіки від милих захоплень, я обрав інші спокуси — істотніші. Государ правду каже: мені треба забезпечити майбутню долю мою. Одруження з молодю Ржевською приєднає мене до гордого російського дворянства, і я перестану бути чужинцем у новій моїй батьківщині. Від дружини я не стану вимагати любові, буду задовольнятися з її вірності, а дружбу набуду постійною ніжністю, довірою і поблажливістю".

Ібрагім, за своїм звичаєм, хотів зайнятись справою, але уява його була надто збуджена. Він покинув папери і пішов блукати невською набережною. Раптом він почув голос Петра; глянув і побачив государя, який, відпустивши сани, ішов за ним з веселим виглядом:— "Все, брат, закінчено,— сказав Петро, взявши його під руку:— я тебе засватав. Завтра їдь до свого тестя; але, дивись, потіш його боярську пиху: покинь сани біля воріт; пройди через двір пішки, поговори з ним про його заслуги, про знатність — і він буде від тебе без пам'яті. А тепер,— продовжував він, помахуючи палицею,— заведи мене до шахрая Данилича, з яким треба розправитися за його нові витівки".

Ібрагім, сердечно подякувавши Петрові за його батьківське піклування про нього, довів його до пишних палат князя Меншикова і повернувся додому.

РОЗДІЛ VI

Тихо жевріла лампада перед скляним кіотом, у якому блищали золоті й срібні оправы спадкових ікон. Тремтливе світло її ледве освітлювало завішане ліжко і столик, заставлений склянками з ярликами. Біля грубки сиділа служниця за самопрядкою, і тільки легкий шум її веретена порушував тишу світлиці.

— Хто тут? — промовив кволий голос. Служниця встала одразу, підійшла до ліжка й тихо підняла полог.— Чи скоро розвидниться?— запитала Наталія.— "Тепер уже опівдні",— відповіла служниця.— Ах, боже мій, чого ж так темно?— "Вікна закриті, панночко".— Дай же мені швидше одягатись.— "Не можна, панночко, дохтур не велів". — Хіба я хвора? чи давно?— "Ось уже два тижні".— Невже? а мені здавалося, ніби я вчора тільки лягла...

Наташа замовкла; вона намагалася зібрати розсіяні думки. Щось з нею трапилось, але що саме? не могла пригадати. Покоївка все стояла перед нею, чекаючи наказу. У цей час почувся знизу глухий шум.— Що таке?— запитала хвора.— "Пани кінчили їсти,— відповіла покоївка;— встають з-за столу. Зараз прийде сюди Татьяна Афанасіївна".— Наташа, здавалося, зраділа; вона махнула слабою рукою. Служниця затягнула завісу і сіла знову за самопрятку.

Через кілька хвилин з-за дверей з'явилася голова в білому широкому ченці з темними стрічками і запитала напівголосно:— "Як Наташа?" — Здрастуй, тітонько,— сказала тихо хвора; і Татьяна Афанасіївна до неї поспішила.— Панночка при пам'яті",— сказала служниця, обережно присуваючи крісло. Старенька із слізьми поцілувала бліде, знеможене обличчя небоги і сіла біля неї. Слідом за нею німець-лікар, у чорному кафтані і в ученому парикі, увійшов, пощупав у Наташі пульс і сповістив по-латині, а потім і по-російськи, що небезпека минула. Він попросив паперу й чорнильницю, написав новий рецепт і поїхав, а бабуса встала і, знову поцілувавши Наталію, з доброю звісткою зразу попрямувала вниз до Гаврила Афанасійовича.

У вітальні, в мундирі з шпагою, з капелюхом в руках сидів царський арап, шанобливо розмовляючи з Гаврилом Афанасійовичем. Корсаков, розтягнувшись на пуховому дивані, слухав їх неуважно і дратував заслуженого хорта; коли йому набридло це заняття, він підійшов до дзеркала, звичайного притулку його неробства, і в ньому побачив Татьяну Афанасіївну, яка з-за дверей робила братові непомітні знаки. "Вас кличуть, Гаврило Афанасійовичу", — сказав Корсаков, обернувшись

до нього і перебивши мову Ібрагіма. Гаврило Афанасійович одразу пішов до сестри і причинив за собою двері.

— Дивуюсь твоєму терпінню,— сказав Корсаков Ібрагімові.— Цілісіньку годину слухаєш ти теревені про древність роду Ликових і Ржевських і ще додаєш до того свої повчальні зауваження! На твоєму місці j'aurais plante la* старого брехуна і весь його рід, а разом і Наталію Гаврилівну, яка маніриться, удає хвору, unepetitesante*. Скажи по совісті: невже ти закоханий в цю маленьку mijauree*? Послухай, Ібрагіме, послухай хоч раз моєї поради; справді я розсудливіший, ніж здаюсь. Покинь цю безглузду думку. Не женись. Мені здається, що твоя наречена не має ніякої особливої до тебе прихильності. Мало що трапляється на світі? Наприклад: я, звичайно, з себе непоганий, але траплялося ж однак мені обдурювати чоловіків, які були, їй-богу, нічим не гірші від мене. Ти сам... пам'ятаєш нашого паризького приятеля, графа Д.? Не можна покладатись на жіночу вірність; щасливий, хто дивиться на це байдуже! але ти!.. Чи з твоїм палким, схильним до замислення і підозріливим характером, з твоїм приплюснутим носом, з дутими губами, з цією шерхкою шерстю кидатись у всю небезпеку одруження?..— "Дякую за дружню пораду,— перервав холодно Ібрагім,— але знаєш прислів'я: не тобі журитись — за чужими дітьми дивитись..." — Гляди, Ібрагіме,— відповів сміючись Корсаков,— щоб тобі потім не довелося це прислів'я доводити на ділі, в буквальному розумінні.

Але розмова у другій кімнаті ставала палкою. "Ти умориш її, — говорила бабуся. — Вона не витримає його вигляду".— Але поміркуй ти сама,— заперечував упертий брат.— Ось уже два тижні їздить він, як наречений, а до цього часу не бачив нареченої. Він нарешті може подумати, що її хвороба пуста вигадка, що ми стараємося тільки, як би час згаяти, щоб як-небудь його здихатися. Та що скаже й цар? Він уже й так тричі присилав запитати про здоров'я Наталії. Воля твоя — а я сваритися з ним не маю наміру.— "Господи боже мій,— сказала Татьяна Афанасіївна,— що з нею, бідною, буде? Принаймні пусти мене підготувати її до таких відвідин". Гаврило Афанасійович погодився і вернувся до вітальні.

— Слава богу,— сказав він Ібрагімові,— небезпека минула. Наталії набагато краще; коли б не було незручно залишити тут самого дорогого гостя, Івана Євграфовича, то я повів би тебе нагору поглянути на свою наречену.

Корсаков поздоровив Гаврила Афанасійовича, просив не турбуватися, запевнив, що йому треба їхати, і побіг до передпокою, не допускаючи хазяїна проводити себе.

Тимчасом Татьяна Афанасіївна поспішала приготувати хвору до появи страшного гостя. Зайшовши до світлиці, вона сіла, задихаючись, біля ліжка, взяла Наташу за руку, але не встигла ще вимовити й слова, як двері розчинились. Наташа запитала: хто прийшов. Бабуся обмерла і оніміла. Гаврило Афанасійович відхилив завісу, холодно поглянув на хвору і запитав, як їй. Хвора хотіла йому посміхнутись, але не могла. Суворий погляд батька її вразив, і неспокій опанував її. У цей час здалося, що хтось стояв у неї в головах. Вона із зусиллям підвела голову і раптом пізнала царського арапа. Тут вона пригадала все, весь жах майбутнього встав перед нею. Але знеможена природа не дістала помітного потрясіння. Наташа знову опустила голову на подушку і закрила очі: серце в неї билось болісно. Татьяна Афанасіївна подала братові знак, що хвора хоче заснути, і всі вийшли тихенько з світлиці, крім служниці, яка знову сіла за самопрядку.

Нещасна красуня розплющила очі і, не бачачи вже нікого біля своєї постелі, покликала служницю і послала її за карлицею. Але в ту ж хвилину кругла стара крихітка, як кулька, підкотилася до її ліжка. "Ластівка" (так звали стару карлицю) на всю силу своїх коротеньких ніжок, слідом за Гаврилом Афанасійовичем і Ібрагімом, пустилася вгору сходами і причаїлась за дверима, не зраджуючи цікавості, властивій прекрасній статі. Наташа, побачивши її, відіслала служницю, і карлиця сіла біля ліжка на ослінчик.

Ніколи таке маленьке тільки не містило в собі так багато душевної діяльності. Вона втручалась у все, знала все, клопоталась про все.

Хитрим і вкрадливим розумом уміла вона здобути любов своїх панів і ненависть цілого дому, яким управляла самовладно. Гаврило Афанасійович слухав її доноси, скарги і дрібні прохання; Татьяна Афанасіївна щохвилини дослухалась до її думок і керувалась її порадами; а Наташа мала до неї безмежну прихильність і звіряла їй всі свої думки, усі порухи шістнадцятирічного свого серця.

— Знаєш, Ластівко?— сказала вона,— батечко видає мене за арапа.

Карлиця зітхнула глибоко, і зморщене обличчя її зморщилось ще більше.

— Хіба немає надії,— говорила далі Наташа,— хіба батечко не зглянеться на мене?

Карлиця труснула чепчиком.

— Чи не заступляться за мене дідусь або тітонька?

— Ні, панночко. Арап під час твоєї хвороби встиг усіх зачарувати. Пан без краю захоплений ним, князь тільки про нього й марить, а Татьяна Афанасіївна говорить: шкода, що арап, а кращого нареченого гріх нам і бажати.

— Боже мій, боже мій!— простогнала бідна Наташа.

— Не журися, красуне наша,— сказала карлиця, цілуючи її слабу руку.— Коли вже й бути тобі за арапом, то все ж будеш на власній волі. Нині не те, що за старих часів; чоловіки жінок не замикають; арап, чути, багатий, дім у вас буде, як повна чаша, житимеш у розкошах...

— Бідний Валеріан! — сказала Наташа, але так тихо, що карлиця могла тільки вгадати, а не чути ці слова.

— То ж то, панночко,— сказала вона, таємниче стишивши голос,— коли б ти менше думала про стрілецького сироту, ти б і в гарячці про нього не марила, а батечко не гнівався б.

— Що? — сказала злякана Наташа.— я марила Валеріаном? батечко чув, батечко гнівається!

— Ото ж і лихо,— відповіла карлиця.— Тепер, коли ти проситимеш його не видавати тебе за арапа, то він подумає, що Валеріан тому причина. Робити нічого: вже скорися волі батьківській, а що буде, те буде.

Наташа не заперечила й слова. Думка, що таємниця її серця відома батькові, дуже вплинула на її уяву. Одна надія їй залишалася: померти раніше, ніж відбудеться ненависний шлюб. Ця думка її втішила. Слабою і засмученою душею скорилася вона своїй долі.

РОЗДІЛ VII

В домі Гаврила Афанасійовича з сіней праворуч була тісна комірчина з одним віконцем. У ній стояло просте ліжко, застелене байковою ковдрою, а перед ліжком ялиновий столик, на якому горіла лойова свічка і лежали розкриті ноти. На стіні висів старий синій мундир і його одноліток, трикутний капелюх; над ним трьома цвяшками прибита була лубочна картинка, на якій намальований був Карл XII верхи. Звуки флейти лунали в цій смиренній обителі. Полонений танцмейстер, самотній її мешканець, в ковпаку і в китайчатому шлафроку, розважав тугу зимового вечора, награвши старовинних шведських маршів, що нагадували йому веселі часи його юності. Присвятивши цілі дві години цій вправі, швед розібрав свою флейту, поклав її в ящик і почав роздягатись.

У цей час клямка його дверей піднялася, і вродливий молодий чоловік, високий на зріст, в мундирі, ввійшов у кімнату.

Здивований швед встав злякано.

— Ти не пізнав мене, Густаве Адамовичу, — сказав молодий відвідувач зворушеним голосом, — ти не пам'ятаєш хлопчика, якого вчив ти шведського артикулу, з яким ти мало не вчинив пожежі у цій самій кімнаті, стріляючи з дитячої гарматки.

Густав Адамович пильно придивлявся...

— Е-е-е,— скрикнув він, нарешті, обіймаючи його, — сдарофо, чи тофно твій тут. Сідай, твій гобрий гульвіс, погофорим.